

**Επιστημονική Ένωση για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής
Καινοτομίας**

Επιμορφωτικό πρόγραμμα 50 ωρών

**Θέμα: «ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕ
ΜΑΘΗΣΙΑΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ»**

Επιμορφώτρια:

Τάσιου Κυριακή

Ενότητα 1η

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προσελκύει τα τελευταία χρόνια η μελέτη και η έρευνα των θυμάτων εκφοβισμού (bullying) και των παιδιών που φοβερίζουν, αλλά μετατρέπονται και τα ίδια σε θύματα (Pellegrini, Bartini & Brooks, 1999. Schwartz, 2000. Solberg, Olweus, & Endresen, 2007). Σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε χώρες όπως η Αγγλία, η Αυστραλία, οι ΗΠΑ, η Ιταλία, το Βέλγιο, η Πορτογαλία και η Ελλάδα, διαπιστώθηκε ότι ο εκφοβισμός είναι ένα σοβαρότατο πρόβλημα του σχολείου (Menessini και συν., 1997. Pateraki & Houndoumadi (υπό δημοσίευση) Perry και συν, 1988. Slee, 1994. Tomas de Almeida, 1999. Vettenburg, 1999. Whitney & Smith, 1993. (στο Pateraki & Houndoumadi, 2001).

Οι Houndoumadi και Pateraki (2001) σημειώνουν ότι η ιστορία του εκφοβισμού στα σχολεία είναι το ίδιο μεγάλη με την ιστορία των σχολείων. Μάλιστα η συνειδητοποίηση του «προβλήματος του εκφοβισμού» έχει τις ρίζες της εκατοντάδες χρόνια πριν, όπου ήδη από τα τέλη του 1600 υπάρχουν βιβλιογραφικές αναφορές - κυρίως λογοτεχνικές - οι οποίες περιγράφουν τον εκφοβισμό ως «*Μικροτυραννία*» («*petty tyranny*») (Dickens, 1838/1846). Οι πρώτοι που εμπνεύστηκαν και ευαισθητοποιήθηκαν σε θέματα εκφοβισμού ήταν οι Roland και Olweus, οι εισηγητές και στο πρώτο διεθνές συνέδριο για τον εκφοβισμό που πραγματοποιήθηκε στο Stavanger μόλις το 1987.

Οι καταστάσεις εκφοβιστικών συμπεριφορών διαμορφώνουν μια φορτισμένη και μερικές φορές βίαιη ατμόσφαιρα σε ένα σχολείο (Hoover, Oliver & Thompson, 1993), με αποτέλεσμα την αλλοίωση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος, που επηρεάζει τη μάθηση (Olweus, 1994), την αίσθηση της ασφάλειας, αλλά και τη ψυχολογική ευημερία (Garbarino & de Lara, 2002). Όπως περιγράφουν οι Majcheronά, Hajduonά και Andrejkonιχ (2014) το σχολείο θα πρέπει να είναι ένας χώρος όπου αναπτύσσονται συναισθήματα άνεσης και ασφάλειας στα παιδιά. Η σχολική βία εμφανίζεται συνήθως σε χώρους όπου απουσιάζουν οι εκπαιδευτικοί, κατά τη διάρκεια διαλειμμάτων, σε αποδυτήρια, μπάνια, ή διαδρόμους που είναι εύκολα προσβάσιμα από τα παιδιά. Πραγματοποιείται σχολικός εκφοβισμός σε ένα θύμα από έναν θύτη ή μια ομάδα δύο ή τριών που φοβερίζουν. Ο εκφοβισμός μπορεί επίσης να συμβεί στην τάξη, με τους υπόλοιπους συμμαθητές να είναι παρόντες και οι οποίοι δεν προστατεύουν το θύμα, είτε από φόβο είτε επειδή δε το συμπαθούν. Οι ίδιοι συγγραφείς μάλιστα αναφέρουν ότι ένα μέρος της τάξης μπορεί να νιώθει και ευχαρίστηση από τον εκφοβισμό (Majcheronά, Hajduonά και Andrejkonιχ , 2014).

Εκφοβισμός, όπως πρότεινε ο Dan Olweus στο βιβλίο του «*Εκφοβισμός στο σχολείο*» (1993), ορίζεται ως: « η επαναλαμβανόμενη επίθεση κατά την οποία ένα ή περισσότερα άτομα σκόπιμα βλέπουν ή διαταράσσουν άλλα, σχετικά ανίσχυρα σωματικά (φυσικά), λεκτικά, ή ψυχολογικά » (Olweus, 1996, σ. 8 - 9).

Ο Olweus (1993) επίσης τονίζει ότι απαραίτητες προϋποθέσεις για να θεωρηθεί μια συμπεριφορά εκφοβισμός είναι να υπάρχει μια ανισορροπία στη δύναμη, όπου ο μαθητής που λαμβάνει τις αρνητικές δράσεις είναι ανήμπορος να υπερασπιστεί τον

εαυτό του / της και είναι αβοήθητος/η ενάντια στο θύτη. Επίσης κατά τον ίδιο, η πρόθεση να προκαλέσει ένα άτομο βλάβη ή δυσφορία σε ένα άλλο περιλαμβάνεται στον ορισμό της επιθετικής συμπεριφοράς σε αντίθεση με την τυχαία πρόκληση βλάβης. Με την άποψή του αυτή συμφωνούν και οι περισσότεροι ερευνητές του εκφοβισμού (Greene, 2000) καθώς συνάδει και με τον γενικό ορισμό της επιθετικότητας (Dodge, Coie, & Lynam, 2006). Τρία λοιπόν είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που οριοθετούν τον εκφοβισμό, η συμπεριφορά, η ανισορροπία δύναμης και η βλάβη του θύματος. Επιπλέον, ο εκφοβισμός έχει περιγραφεί ως παραβίαση της δήλωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του άρθρου 29 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την οποία «η προετοιμασία του παιδιού για μία υπεύθυνη ζωή σε μια ελεύθερη κοινωνία, στο πνεύμα της κατανόησης, ειρήνης, ανοχής, ισότητας των φύλων και φιλίας ανάμεσα σε όλους τους λαούς και τις εθνικιστικές, εθνικές και θρησκευτικές ομάδες και στα πρόσωπα αυτόχθονης καταγωγής» (Volk, Zorito & Marini, 2014, σ.13).

Βασικό κριτήριο του εκφοβισμού είναι όπως περιγράφεται στην μελέτη των Goldsmid & Howie (2013) η επανάληψη, καθώς σύμφωνα με τους περισσότερους ορισμούς επανειλημμένες βίαιες συμπεριφορές μπορούν να χαρακτηριστούν ως εκφοβισμός (π.χ. Baldry & Farrington, 2004. Connolly & O'Moore, 2003. Olweus, 1993. Roland, 2002. Salmivalli & Nieminen, 2002). Η επανάληψη επομένως είναι διακριτικό στοιχείο του εκφοβισμού από μεμονωμένες επιθετικές ενέργειες. Επίσης, κατά Lee (2006) ο εκφοβισμός περιλαμβάνει και την απειλή για μελλοντική επίθεση και όχι μόνο την άμεση πρόκληση βλάβης. Επιπλέον, για τους Goldsmid & Howie, (2013) το άγχος της θυματοποίησης αποτελεί ένα αξιολογικό κριτήριο για το σχολικό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα η παραδοχή από τα άτομα ότι είναι θύματα προκαλεί δυσφορία τόσο σε παιδιά όσο και σε ενήλικες, που μπορεί να είναι ήπια έως σοβαρή ψυχολογική ενόχληση ή και κοινωνικό και σωματικό τραύμα (Gregor, 2004).

Δύο ακόμη κριτήρια που αναφέρουν οι Goldsmid & Howie, (2013) είναι η πρόθεση για βλάβη που διαχωρίζει τον τυχαίο εκφοβισμό από την ακούσια βλάβη (Anderson και Bushman, 2002), αλλά και η ανισορροπία δύναμης μεταξύ θύτη και θύματος η οποία μπορεί να είναι σωματική, ψυχολογική, οικονομική ή ιεραρχική (Connell & Farrington, 1996. Olweus, 1993. Rigby 2001. Smith & Brain, 2000). Τέλος, η πρόκληση είναι ένα ακόμη κριτήριο για τον εκφοβισμό εφόσον η εκφοβιστική συμπεριφορά που συμπεριλαμβάνεται στην επιθετικότητα χαρακτηρίζεται και ως προληπτική επιθετικότητα, που είναι δηλαδή η χρήση απρόκλητων μέσων προκειμένου να επηρεάσουν ή να πιέσουν ένα άλλο πρόσωπο (Griffin & Gross, 2004. Salmivalli & Nieminen, 2002).

Δραστηριότητα 1^η : Συνοψίστε σε λίγες γραμμές τα βασικά κριτήρια του σχολικού εκφοβισμού.

Μορφές σχολικού εκφοβισμού

Η εκφοβιστική συμπεριφορά αποτελείται από ένα φάσμα δράσεων, συμπεριλαμβανομένων της φυσικής (physical) (χτύπημα, κλοτσιές, τσίμπημα, κλοπή χρημάτων ή αντικειμένων, κ.λπ.) και λεκτικής επιθετικότητας (verbal) (βρισιές,

σκληρά πειράγματα, χλευασμοί, απειλές, κλπ) (Boulton & Underwood, 1992). Χαρακτηριστικά, σε ένα επεισόδιο φυσικού εκφοβισμού (physical bullying) οι θύτες εφαρμόζουν βίαιες συμπεριφορές όπως να κλωτσούν αντικείμενα γύρω τους, νικούν άλλους συμμαθητές, κλωτσούν, χαστουκίζουν, κλειδώνουν μαθητές σε δωμάτια, τουαλέτες ή αποδυτήρια, αναγκάζουν τους άλλους να εκτελούν δραστηριότητες που δεν θέλουν να εκτελέσουν και ασκούν σεξουαλική βία στο σχολείο (Majcherová και συν., 2014).

Έχει περιγραφεί μια ακόμη μορφή εκφοβισμού, ο σχεσιακός εκφοβισμός (relational bullying). Οι Crick και Grotpeter (1995) ορίζουν τη σχεσιακή επιθετικότητα ως την οδυνηρή χειραγώγηση των φιλικών σχέσεων μεταξύ των νέων, όπου επέρχεται βλάβη σε άλλους μέσω συμπεριφορών, όπως του «κοινωνικού αποκλεισμού» και μέσω «διάδοσης κακόβουλης φήμης». Ο φυσικός και ο λεκτικός εκφοβισμός θεωρούνται ότι είναι μια άμεση μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς, σε αντίθεση με τον σχεσιακό εκφοβισμό που αποτελεί μια έμμεση μορφή (Björkqvist, 1994. Owens, Shute & Slee, 2000).

Τα τελευταία χρόνια με την εξέλιξη της τεχνολογίας και καθώς η χρήση των υπολογιστών και των κινητών τηλεφώνων έχει διαδοθεί ραγδαία μεταξύ των νέων, μια νέα μορφή εκφοβισμού έκανε την εμφάνισή της, ο κυβερνο-εκφοβισμός ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός (cyber bullying). Το Cyber Bulling μπορεί να οριστεί ως μια μορφή επιθετικότητας που προκύπτει μέσω των προσωπικών υπολογιστών (e-mail και άμεσων μηνυμάτων) ή των κινητών τηλεφώνων (μηνύματα κειμένου) (Wang, Iannotti, Nansel, 2009).

Συνοπτικά οι κυριότερες μορφές που μπορεί να λάβει η σχολική βία είναι κατά τους Sharp και Smith (1994) και Suckling και Temple (2001) οι εξής:

- ✓ **Σωματική** (physical bullying), βασικά χαρακτηριστικά της οποίας είναι οι κλωτσιές, μπουτιές, σπρωξίματα και ξυλοδαρμός.
- ✓ **Σεξουαλική** (sexual bullying) που δύναται να περιλαμβάνει παρενόχληση και κακοποίηση, αφαίρεση ρούχων βίαια, αρνητικά σχόλια ή πειράγματα για μέρη του σώματος, εξαναγκασμό για συμμετοχή σε μη επιθυμητές σεξουαλικές πράξεις.
- ✓ **Λεκτική** (verbal bullying), με στοιχεία όπως κοροϊδία, βρίσιμο, σαρκασμός, ειρωνεία, διάδοση ψευδούς φήμης, συκοφαντικά γκράφιτι και προσβολές.
- ✓ **Συναισθηματική** (social bullying), με χαρακτηριστικά όπως η σκόπιμη απομόνωση-απόρριψη του παιδιού, ο αποκλεισμός του από συναναστροφές και ομαδικά παιχνίδια και διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες, ή και κλοπές προσωπικών αντικειμένων.
- ✓ **Ηλεκτρονική** (cyber bullying), που περιλαμβάνει τη χρήση του διαδικτύου και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέσω του οποίου αποστέλλονται μηνύματα με προσβλητικό περιεχόμενο με σκοπό την απειλή και ταπείνωση του παιδιού. Συχνά δε είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται και το κινητό τηλέφωνο και το διαδίκτυο, όπου βιντεοσκοπείται το θύμα σε μια αδύναμη κατάσταση και αναρτάται το βίντεο στο διαδίκτυο.

Αιτίες σχολικού εκφοβισμού

Κατά Salmivalli (2010) η προσχώρηση σε μια ισχυρή ομάδα μπορεί να εξηγήσει τη συμπεριφορά ορισμένων παρευρισκομένων ή βοηθών σε επεισόδια εκφοβισμού. Σε ατομικό επίπεδο μάλιστα, ως προς την επίτευξη της κοινωνικής κυριαρχίας, οι θύτες έχουν βρεθεί να έχουν υψηλότερα επίπεδα κυριαρχίας μεταξύ των συνομηλίκων τους και να λαμβάνουν δημοτικότητα, αντί να είναι λιγότερο συμπαθείς (Caravita, Di Blasio, & Salmivalli, 2010. de Bruyn, Cillessen, & Wissinck, 2010. Estell, Farmer, & Cairns, 2007. Reijntjes, Vermande, Olthof, Goossens, van de Schoot, Aleva, και συν., 2013. Vaillancourt, Hymel, & McDougall, 2003. Zimmer-Gembeck, Geiger, & Crick, 2005).

Η φήμη, είναι μια ακόμη συχνή αιτία του εκφοβισμού, ιδίως όσον αφορά στο άτομο ή σε ιεραρχικές ομάδες (Berger, 2007. Kolbert & Crothers, 2003. Pellegrini, 2001. Salmivalli, 2010). Καθώς τα παιδιά εισέρχονται στη μέση παιδική ηλικία (δηλαδή από την ηλικία των επτά ετών), η ομάδα των συνομηλίκων ασκεί ολοένα και σημαντικότερη επιρροή στα παιδιά, στις γνώσεις και στη συμπεριφορά τους. Επομένως, η αποδοχή από τους συνομηλίκους είναι καθοριστικής σημασίας σε αυτήν την ηλικία (Harris, 1995. Patterson, Kupersmidt & Griesler, 1990. Rudolph, Caldwell & Conley, 2005). Αντίθετα, οι αρνητικές εμπειρίες όπως η απόρριψη από αυτούς, έχουν συνδεθεί θετικά με την αρνητική αυτοεικόνα και την επιθετικότητα (Cassidy & Asher, 1992. Guerra, Asher, & DeRosier, 2004. Ladd & Troop-Gordon, 2003). Η αντιληπτή δημοτικότητα ήταν ένας θετικός προγνωστικός παράγοντας της επιθετικής συμπεριφοράς σε διάφορες μελέτες (Cillessen & Mayeux, 2004. Rose, Swenson, & Carlson, 2004). Οι Kless και Adler (1992) περιέγραψαν μάλιστα το «δημοφιλή εκφοβιστή» ως ένα παιδί που είναι στο κέντρο μιας ομάδας από την άποψη της προσοχής, της έλξης και της κυριαρχίας, αλλά και που συχνά εμπλέκεται σε επιθετικές καταστάσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Farm, Estell, Bishop, O'Neal, και Cairns (2003) απεικονίζουν το "σκληρό παιδί" ("tough child") όχι μόνο, ως αυτό που συνδέεται με πολλές φιλίες αλλά και ως αυτό που χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά σχεσιακής επιθετικότητας. Τέλος, οι Rodkin, Farmer, Pearl και Van Acker (2000) διαπίστωσαν ότι τα "σκληρά αγόρια," παρά το γεγονός ότι είναι αντικοινωνικά, παρατηρήθηκαν και δημοφιλή.

Προς την ίδια κατεύθυνση, οι Hawley, Shorey και Alderman (2009) υποστηρίζουν ότι διάφορες προοπτικές τείνουν να συνδέσουν την κοινωνικότητα με την επιδίωξη των υλικών πόρων. Επειδή, λοιπόν, η κοινωνικότητα αύξησε τις πιθανότητες επιβίωσης, οι σύγχρονοι άνθρωποι εξακολουθούν να συνεργάζονται με τους άλλους και, κατά συνέπεια, να απολαμβάνουν τα οφέλη της ζωής της ομάδας (π.χ. τους πόρους). Ταυτόχρονα, όμως, η ομάδα συνεργασίας δημιουργεί ανταγωνισμό για τους ολοένα και περισσότερους πόρους που επιτυγχάνει. Σύμφωνα μάλιστα με τη Θεωρία ελέγχου πόρων του Hawley (Resource Control Theory - RCT) (1999) η εξέλιξη, ωθεί το άτομο να είναι ένα αξιόλογο μέλος της ομάδας και ταυτόχρονα ένας καλός ανταγωνιστής και το κατευθύνει στο να αποκτήσει διαφοροποιημένες στρατηγικές ελέγχου πόρων στην καθημερινότητά του. Διαφοροποιήσεις της στρατηγικής στο εσωτερικό των ομάδων εργασίας και ανταγωνιστική ικανότητα οδηγεί σε σχέσεις κοινωνικής κυριαρχίας (Hawley & Little, 1999).

Επιπλέον, κατά Hawley (1999) ο εκφοβισμός χρησιμοποιείται πολλές φορές για να αποκτήσουν - άτομα που στερούνται - την τροφή προκειμένου έτσι να επιβιώσουν. Για παράδειγμα, κάτω από συνθήκες ακραίας έλλειψης τροφίμων, ο εκφοβισμός χρησιμοποιείται συχνά ως ένα μέσο για τη λήψη τροφής, που με τη σειρά της μπορεί να προωθήσει την επιβίωση ενός ατόμου. Μια τέτοια συμπεριφορά έχει παρατηρηθεί μεταξύ των εφήβων και των ενηλίκων σε ομάδες των απομονωμένων κυνηγών-τροφοσυλλεκτών (Turnbull, 1972), σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (Harden, 2012) αλλά και στις καταστάσεις κατά τις οποίες ισχυρότερα άτομα ή συμμορίες παίρνουν τροφή από φιλανθρωπικά δίκτυα διανομής τροφίμων (Natsios, 1996). Ευτυχώς, τέτοιες καταστάσεις είναι σπάνιες στις περισσότερες χώρες μολονότι υφίστανται σε κάποιο βαθμό μεταξύ εκείνων που βρίσκονται σε οικονομικά μειονεκτική θέση (Harden, 2012. Natsios, 1996). Άτομα που δεν ελέγχουν τους πόρους, τείνουν - όπως αναμενόταν, να διαθέτουν περιορισμένες κοινωνικές δεξιότητες και γνώσεις (μολονότι δεν είναι επιθετικοί) και δυστυχώς, να απορρίπτονται και να θυματοποιούνται από τους συνομηλίκους τους.

Αναφορικά με τον αθλητισμό τα “καψόνια” αποτελούν σαφώς μια μορφή θυματοποίησης, ιδιαίτερα αν επαναλαμβάνονται με την πάροδο του χρόνου (Gershel, Katz-Sidlow, Small & Zandieh, 2003). Οι Bredemeier και Shields (1986) αναφέρουν ότι οι αθλητές θεωρούν την επιθετικότητα ως ένα σημαντικό συστατικό του ανταγωνιστικού αθλητισμού. Πράγματι, το να επικεντρώνονται οι αθλητές στην απόδοση / ανταγωνισμό αντί να στοχεύουν στη μαεστρία / διασκέδαση σχετίζεται με αυξημένη αντικοινωνική συμπεριφορά. Έρευνες δε σε κολλέγιο επιδεικνύουν θετικές συσχετίσεις των αθλημάτων με την επιθετικότητα και την επιθετική συμπεριφορά τόσο σε αρσενικούς όσο και σε θηλυκούς αθλητές (Keeler, 2007. Nixon, 1997). Μάλιστα υπάρχουν μελέτες κατά τις οποίες συναισθήματα ανταγωνισμού στα αθλήματα μεταξύ εφήβων κοριτσιών συνδέονται με υψηλότερα ποσοστά εκφοβισμού και θυματοποίησης (Volk & Lagzdins, 2009).

Οι Connolly και O’Moore (2003) περιγράφουν στη μελέτη τους ότι τα παιδιά - θύτες παρουσίασαν μεγαλύτερη συναισθηματική αναστολή και διατύπωναν σημαντικά πιο αρνητικές δηλώσεις για τον εαυτό τους από τα παιδιά που δεν φοβέριζαν. Τα παιδιά που εκφοβίζουν έδειξαν επίσης μια αμφίθυμη σχέση με τα αδέρφια, τις μητέρες και τους πατέρες τους. Επιπλέον, τα παιδιά θύτες σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στην εξωστρέφεια, στο ψυχωτισμό και στο νευρωτισμό (Παράγοντες της Προσωπικότητας) από τους συμμαθητές τους που δεν ήταν θύτες. Επίσης, οι Stephenson και Smith (1987) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά που διατηρούν εκφοβιστικές συμπεριφορές είναι τρεις φορές πιο πιθανό να έχουν προβλήματα στο σπίτι. Σε μια διερεύνηση μάλιστα των πιθανών συσχετίσεων του εκφοβισμού ως προς τις σχέσεις μεταξύ γονέων – παιδιών παρατηρήθηκε, ότι τόσο τα θύματα όσο και οι θύτες παρουσιάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό προβλήματα στη σχέση με τους γονείς τους και συγκεκριμένα ανέφεραν ελλιπή συναισθηματική υποστήριξη από αυτούς, συγκριτικά με εφήβους που δεν εμπλέκονται σε επεισόδια εκφοβισμού (Κοκκέβη, Σταύρου, Φωτίου & Καναβού, 2010). Η απουσία του πατέρα, η απώλεια ενός γονέα μέσω διαζυγίου περισσότερο απ’ ότι μέσω θανάτου, μια καταθλιπτική μητέρα, ένας οξύθυμος γονέας και η οικογενειακή διχόνοια είναι οικογενειακοί παράγοντες που δύναται να συνδεθούν με την παιδική επιθετικότητα (Wolff, 1985). Συγκεκριμένα η

πατρική απουσία φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τα αγόρια από τα κορίτσια, καθώς τα αγόρια εκδηλώνουν λιγότερο επιθετική συμπεριφορά κατά την παιδική ηλικία αλλά περισσότερο κατά τη διάρκεια της εφηβείας (Zigler & Child, 1969). Επιπλέον, έρευνα φανερώνει την ύπαρξη αρνητικής σχέσης μεταξύ των παιδιών που είναι θύτες και του πατέρα ή της μητέρας, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την προσαρμογή του παιδιού (Olweus, 1980). Όπως αναφέρει μάλιστα ο Olweus (1980) σε μια μελέτη νεαρών αγοριών – θυτών παρατηρήθηκε ότι προέρχονταν από βίαια οικογενειακά περιβάλλοντα.

Από μια άλλη σκοπιά, οι Majcherová και συν. (2014) υποστηρίζουν ότι ο εκφοβισμός προκύπτει λόγω της ανεπαρκούς πρόληψης και χειρισμού αυτού του προβλήματος από το ίδιο το σχολείο. Οι θύτες γνωρίζουν δηλαδή ότι δε θα υποστούν ιδιαίτερα σοβαρές συνέπειες. Περιστασιακά, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι το ίδιο το θύμα ευθύνεται για τις κατ' επανάληψη βίαιες συμπεριφορές καθώς αποκρύπτει από όλους την παρενόχληση που υφίσταται.

Τέλος, η αυτοεκτίμηση των ατόμων φαίνεται να είναι ένας ακόμη καθοριστικός παράγοντας διαμόρφωσης θυτών και θυμάτων εκφοβισμού. Ωστόσο, έχουν προταθεί δύο αντιφατικές υποθέσεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ της αυτοεκτίμησης και επιθετικότητας των παιδιών. Όπως περιγράφει ο Olweus (1978) οι θύτες (bullies) διατηρούν γενικά μια θετική στάση απέναντι στον εαυτό τους. Ερευνητές μάλιστα υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα στα παιδιά προέρχεται από μια υψηλή αυτοεκτίμηση η οποία απειλείται ή αμφισβητείται από άλλους (disputed self-esteem hypothesis), (πχ. Baumeister, Bushman, & Campbell, 2000. Baumeister, Smart & Boden, 1996. Bushman & Baumeister, 1998. Hymel, Bowker, & Woody, 1993). Σύμφωνα δε με τους ίδιους, ο ναρκισσισμός, ο οποίος συνδέεται γενικότερα με την υψηλή παρά με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, συμβάλλει στην επιθετικότητα. Η υπόθεση της αμφισβητούμενης αυτοεκτίμησης (disputed self-esteem hypothesis) περιγράφει ότι η υπερβολική αυτοεκτίμηση, σε σχέση με τις κρίσεις των παρατηρητών, σχετίζεται με την κοινωνική αποδοχή, καθώς ωθούνται τα παιδιά σε πράξεις επιθετικότητας μόνο όταν η υπερβολική αυτοεκτίμησή τους αμφισβητείται από άλλους (π.χ. όπως στην περίπτωση της απόρριψης από συνομήλικους) (Diamantopoulou, Rydell & Henricsson, 2008).

Αντίθετα, κατά τους ίδιους, η υπόθεση χαμηλής αυτοεκτίμησης (low self-esteem hypothesis) περιγράφει ότι οι πράξεις επιθετικότητας και αντικοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών σχετίζονται με τη χαμηλή παγκόσμια αυτοεκτίμηση. Σε συμφωνία με το παραπάνω οι O'Moore και Hillery (1991) χρησιμοποιώντας την Piers-Harris κλίμακα αυτοεκτίμησης σε παιδιά ηλικίας 7 έως 13, διαπίστωσαν ότι συνολικά οι θύτες είχαν σημαντικά χαμηλότερη αυτοεκτίμηση από τους μη θύτες και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι *«Σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες στον τομέα του εκφοβισμού, τα αποτελέσματά μας έδειξαν ότι οι θύτες με τα θύματα μοιράζονται συναισθήματα χαμηλής αυτοεκτίμησης»* (σ.46).

Όπως περιγράφει ο Ostrowsky (2010) έχει θεωρηθεί εδώ και χρόνια ότι στη χαμηλή αυτοεκτίμηση οφείλονται πολλές προβληματικές συμπεριφορές, συμπεριλαμβανομένης και της βίαιης συμπεριφοράς. Κατά τον ίδιο μάλιστα, άτομα που χαρακτηρίζονται από χαμηλή αυτοεκτίμηση εξωτερικεύουν τις ευθύνες για τα

προβλήματα και τις αποτυχίες τους, προκειμένου να προστατεύσουν τον εαυτό τους απέναντι στα αισθήματα ανεπάρκειας, κατωτερότητας και ντροπής που νιώθουν, γεγονός που οδηγεί σε επιθετικότητα και στη βία απέναντι στους άλλους. Υποφέροντας δηλαδή από χαμηλή αυτοεκτίμηση κάποια άτομα είναι δυνατόν να κατηγορούν τους άλλους για τα προβλήματά τους και αυτές τις κατηγορίες να τις εκδηλώνουν με τη μορφή βίαιης συμπεριφοράς. Μια διαφορετική ερμηνεία της βίαιης συμπεριφοράς θα μπορούσε να είναι ότι τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση νιώθουν την ανάγκη να εκδηλωθούν ή να προσελκύσουν την προσοχή για να αυξήσουν τον αυτοσεβασμό τους, ιδιαίτερα εάν συνδυαστεί με την έλλειψη της εσωτερικής ανησυχίας που τους χαρακτηρίζει. Ομοίως, τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση είναι δυνατόν να καταφύγουν στη βία για να αποκτήσουν οι ίδιοι μια αυξημένη αίσθηση δύναμης και ανεξαρτησίας (Ostrowsky, 2010). Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Ellickson και McGuigan (2000) ανακάλυψαν ότι η χαμηλή αυτοεκτίμηση προέβλεψε σχεσιακή βία (relational bullying) για τα κορίτσια, αλλά όχι για τα αγόρια.

Αναφορικά με την αυτοεκτίμηση των θυμάτων οι Κοκκέβη, Σταύρου, Φωτίου και Καναβού (2010) διαπίστωσαν σε έρευνά τους ότι οι έφηβοι που βιώνουν το σχολικό εκφοβισμό έχουν σε σχεδόν διπλάσιο ποσοστό αρνητική εικόνα για την εξωτερική τους εμφάνιση σε σχέση με εκείνους που δεν υφίστανται εκφοβισμό. Πιο συγκεκριμένα στη μελέτη της συσχέτισης του Δείκτη Μάζας Σώματος (ΔΜΣ) και του εκφοβισμού, εντοπίστηκε ότι τα υπέρβαρα/παχύσαρκα κορίτσια θυματοποιούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις συνομήλικές τους με φυσιολογικό ή χαμηλότερο του φυσιολογικού βάρος. Η σχέση αυτή δεν βρέθηκε να ισχύει και για τα υπέρβαρα/παχύσαρκα αγόρια (Κοκκέβη, Σταύρου, Φωτίου και Καναβού, 2010).

Ωστόσο, κατά τους ίδιους δε διαπιστώθηκε κάποια συσχέτιση της αυτοεικόνας με τη διαμόρφωση των θυτών. Σε συμφωνία με το παραπάνω οι Rigby και Slee (1991) σε μια μελέτη μαθητών (12-18 ετών) δεν διαπίστωσαν καμία σημαντική συσχέτιση μεταξύ της αυτοεκτίμησης και της τάσης για εκφοβισμό, αλλά χρησιμοποιώντας την κλίμακα Αυτοεκτίμησης Ρόζενμπεργκ εντόπισαν μια σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ της αυτοεκτίμησης και της θυματοποίησης (Rosenberg, 1986). Για τους Diamantopoulou, Rydell και Henricsson (2008) τα αντικρουόμενα στοιχεία σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ της αυτοεκτίμησης και της επιθετικότητας πιθανόν να οφείλονται σε διαφορετικές μετρήσεις των επιπέδων αυτοεκτίμησης (υψηλή/χαμηλή αυτοεκτίμηση) μεταξύ των συνομηλίκων.

Δραστηριότητα 2^η : Αναφέρετε εάν έχετε εντοπίσει ένα διαφορετικό αίτιο σχολικού εκφοβισμού.

Οι συμμετέχοντες

Οι ρόλοι των συμμετεχόντων κατά τη Salmivalli (1999) αναφέρονται σε τρόπους με τους οποίους οι μαθητές εμπλέκονται σε καταστάσεις εκφοβισμού. Εκτός από τα θύματα (victims), τα οποία επανειλημμένα και συστηματικά παρενοχλούνται, και τους θύτες (bullies), οι οποίοι είναι οι ενεργοί δράστες, υπάρχουν και άλλα παιδιά και έφηβοι στις τάξεις. Ένα μέρος της τάξης μπορεί να νιώθει ευχαρίστηση από τον εκφοβισμό. Έτσι, πολλές φορές υπάρχουν παιδιά που ενισχύουν τον εκφοβισμό με

πανηγυρισμούς και πολλές φορές βοηθούν το θύτη. Άλλοι, ακόμη και αν δεν επιτίθενται ενεργά στο θύμα, προσφέρουν και θετική ανάδραση στο θύτη. Επιπλέον, ένας σημαντικός αριθμός μαθητών απομακρύνεται και κρατά ουδέτερη στάση. Τέλος, υπάρχουν και μαθητές που εναντιώνονται στον εκφοβισμό, στηρίζουν το θύμα, το υπερασπίζονται, και προσπαθούν να σταματήσουν την άσκηση βίας. Όλοι αυτοί ονομάζονται παρατηρητές (bystanders).

Χαρακτηριστικά θυτών

Τα χαρακτηριστικά των παιδιών που παρουσιάζουν βίαιη συμπεριφορά είναι κατά Olweus (1993) η έλλειψη ενσυναίσθησης, μια ισχυρή ανάγκη για κυριαρχία στους άλλους και μια θετική στάση απέναντι στη βία (Olweus, 1978). Η εκφοβιστική συμπεριφορά έχει επίσης συσχετιστεί θετικά με τη δυστυχία, την απέχθεια για το σχολείο, την κατάθλιψη (Slee, 1994) και τη χαμηλή αυτοεκτίμηση (Mynard & Joseph, 1997. O'Moore & Kirkham, 2001). Επιπλέον, οι Boulton και Underwood (1992) και Slee και Rigby (1993) υποστήριξαν ότι η αυτοεκτίμηση είναι σημαντικός παράγοντας, καθώς τα παιδιά που εκφοβίζουν αναφέρουν ότι διατηρούν αρνητικά συναισθήματα για τον εαυτό τους μετά από ένα επεισόδιο εκφοβισμού. Οι ίδιοι προσθέτουν ότι η προσωπικότητα και οι οικογενειακές σχέσεις αποτελούν επίσης καθοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσης εκφοβιστικής συμπεριφοράς και προτείνουν ότι τα σχολεία που ασχολούνται με το bullying θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν στα προγράμματά τους και τα μέλη της οικογένειας. Αντίθετα, οι Olweus (1981, 1984, 1986, σ. 17) και Pulkkinen και Tremblay (1992) διαπίστωσαν ότι οι θύτες δεν υποφέρουν αυξημένα επίπεδα άγχους, ανασφάλειας, ή χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης στην πραγματικότητα, αλλά ακριβώς το αντίθετο.

Σύμφωνα με μελέτες του Υπουργείου Παιδείας των ΗΠΑ (2006) ο εκφοβισμός είναι ιδιαίτερα έντονος σε συχνότητα και βαρύτητα στην αρχή της εφηβείας, ενώ η 7η τάξη χαρακτηρίζεται ως ο πιο κρίσιμος χρόνος εμφάνισης σχολικού εκφοβισμού, αν και οι συχνά οι θύτες εντοπίζονται ήδη από το δημοτικό σχολείο (Pellegrini, Bartini, & Brooks, 1999). Οι Borg (1999), Bosworth και συν. (1999) και Green (1999) σημειώνουν ότι το μεγαλύτερο από το ένα τρίτο των μαθητών στο Γυμνάσιο περιέγραψε ότι νιώθουν ανασφαλείς στο σχολείο λόγω επεισοδίων εκφοβισμού.

Χαρακτηριστικά των θυμάτων

Κάποιες μελέτες αναφέρουν ότι τα θύματα εκφοβισμού γίνονται ολοένα και λιγότερο γνωστά καθώς μεγαλώνουν (Forero, McLellan, Rissel, & Bauman, 1999. O'Moore, Kirkham & Smith, 1997). Κατά τους Pellegrini και συν. (1999), Solberg και συν. (2007) και Unnever (2005) τα αγόρια είναι περισσότερο πιθανό να θυματοποιηθούν από τα κορίτσια (Kumpulainen, Räsänen, Henttonen, Almqvist, Kresanov, Linna, και συν. 1998. Veenstra, Lindenberg, Oldehinkel, De Winter, Verhulst, & Ormel 2005). Για τους Jevtic, Petrovic και Stankovic (2014) τα θύματα συνήθως προσδιορίζονται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, για παράδειγμα, ανήκουν σε συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, έχουν διαφορές στη φυσική εμφάνιση σε σύγκριση με άλλα παιδιά, παρουσιάζουν κάποια σωματική ή ψυχική αναπηρία κ.λπ. Σε συμφωνία με τα

παραπάνω σημαντικό έναυσμα για εκφοβισμό μπορεί για τους Majcherová και συν. (2014) να αποτελέσει μια σημαντική ιδιοσυγκρασία ή μια φυσική αναπηρία σε ένα άτομο.

Σχολικός Εκφοβισμός και φύλο

Έμφυλες διακρίσεις φαίνεται να εντοπίζονται και σε θέματα εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Χαρακτηριστικά οι Whitney και Smith (1993) αναφέρουν ότι τα αγόρια εμπλέκονται πιο συχνά ως θύματα ή θύτες εντός της ομάδας των συνομηλίκων τους, ενώ τα κορίτσια εφαρμόζουν περισσότερο έμμεσες μορφές εκφοβισμού (π.χ. τον αποκλεισμό και την κοινωνική απομόνωση). Οι Wolke και συν.(2000) έχουν διαπιστώσει ότι αν και τα αγόρια είναι αυτά που εκφοβίζουν σχεσιακά άλλα παιδιά (relationally), τα κορίτσια ωστόσο, αναφέρθηκαν πιο συχνά ως θύματα σχεσιακού εκφοβισμού. Επιπλέον, έρευνες σε παιδιά ηλικίας 9 έως 14 ετών απέδειξαν ότι περισσότερα αγόρια ανέφεραν ότι κοροϊδεύουν άλλα παιδιά, συγκριτικά με τα κορίτσια – θύτες, αλλά και ότι τα αγόρια εκτίθενται περισσότερο από τα κορίτσια σε αυτό το είδος του λεκτικού εκφοβισμού (Borg, 1999). Αντιθέτως, οι Ahmad και Smith (1994) διαπίστωσαν ότι τα κορίτσια εμπλέκονται περισσότερο σε επεισόδια λεκτικού εκφοβισμού από τα αγόρια. Σε μια πανελλήνια έρευνα οι Μπέλλου, Παπαληγούρα και Κιοσέογλου (2005) εντόπισαν ότι τα αγόρια ανήκουν στην ομάδα των θυτών και των θυμάτων - θυτών, ενώ τα κορίτσια στην ομάδα των μη εμπλεκομένων. Ακόμη, η χαμηλή αυτοεκτίμηση φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο για τους ίδιους στη διαμόρφωση τόσο των θυμάτων όσο και των θυτών αλλά και θυμάτων – θυτών.

Αξίζει να αναφερθεί ότι παλαιότερες έρευνες καταδεικνύουν ότι περίπου ίσοι αριθμοί από κάθε φύλο είχαν ταξινομηθεί ως μη επιθετικοί (το 73,0% των αγοριών και το 78,3% των κοριτσιών) αναφορικά με τη σχεσιακή επιθετικότητα (Crick & Grotpeter, 1995). Επίσης, οι Björkqvist και συν. (1992) σημειώνουν ότι στην ηλικία των 8, δεν διαπιστώθηκε σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων ως προς το επίπεδο της έμμεσης επιθετικότητας, ενώ στις ηλικίες 11 έως 15 ετών, η έμμεση επιθετικότητα ήταν σαφώς πιο διαδεδομένη στα κορίτσια από ότι στα αγόρια.

Δραστηριότητα 3^η: Έχετε παρατηρήσει έμφυλες διαφορές σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;

Σχολικός Εκφοβισμός και Ηλικία

Όπως αναφέρει η Duffy (2004), η έρευνα δείχνει ότι η επικράτηση της θυματοποίησης μειώνεται με την ηλικία. Μάλιστα ο Olweus (1993, 1997) διαπίστωσε ότι στη Νορβηγία, το 17,5% των αγοριών της δευτέρας τάξης δημοτικού ήταν στόχος εκφοβισμού, με το ποσοστό αυτό να μειώνεται σταδιακά σε 6,4% από την 9η τάξη (Τρίτη γυμνασίου). Επίσης, κατά Rigby (1996, 1997) διαπιστώνεται, επίσης, η γενική μείωση του εκφοβισμού αναλογικά με την ηλικία, με μία εξαίρεση όμως, καθώς παρουσιάζεται μία αύξηση του εκφοβισμού στην ηλικία των 13 μέχρι 14 ετών, αφού

τα παιδιά μόλις ξεκινούν σε σχολεία της δευτεροβάθμιας. Σε συμφωνία με το παραπάνω μάλιστα οι Sapouna και Wolke (2013) εξηγούν ότι ο εκφοβισμός αυξάνεται σταθερά στο δημοτικό σχολείο και κορυφώνεται κατά τα πρώτα χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ηλικίες 12-14) όπου οι μαθητές διαπραγματεύονται εκ νέου τη θέση τους στη νέα ομάδα των συνομηλίκων και μειώνεται στα τέλη της εφηβείας.

Οι Solberg και Olweus (2003), επίσης, επισήμαναν μια ελαφριά απόκλιση από την πτωτική τάση κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (όταν δηλαδή οι συμμετέχοντες είναι 14 ετών). Μία πιθανή εξήγηση για αυτούς είναι ότι όταν τα παιδιά μετακινούνται από τα σχολεία της δευτεροβάθμιας σε σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης η θέση τους στη σχολική ιεραρχία αλλάζει αναλογικά πια με την ηλικία τους. Επομένως, τα παιδιά των χαμηλότερων τάξεων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουν αυξημένο κίνδυνο να θυματοποιηθούν λόγω του μεγάλου αριθμού των μεγαλύτερων μαθητών (Smith, Madsen, & Moody, 1999).

Προς την ίδια κατεύθυνση παλαιότερη έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (2001) σε εθνική εμβέλεια κατέδειξε ότι στο Δημοτικό σχολείο η βία κατευθύνεται αρχικά εναντίον των συμμαθητών του δράστη και δευτερευόντως εναντίον των εκπαιδευτικών. Γενικότερα, χρησιμοποιείται πιο συχνά η λεκτική βία και έπειτα η σωματική. Η επιθετικότητα των μαθητών αυτών των ηλικιών αξιολογείται ως χαμηλή και ακολουθεί αυξητική πορεία ανάλογη με την ηλικία. Ενώ, λοιπόν, στο Δημοτικό σχολείο οι δείκτες είναι χαμηλοί, στο Γυμνάσιο αυξάνονται κυρίως τα περιστατικά βίας. Συγκεκριμένα μεταξύ των μαθητών του Γυμνασίου αυξάνονται τα θύματα συνολικά, ενώ κυριαρχεί η λεκτική βία, οι καταστροφές επίπλων και η αναγραφή συνθημάτων και μειώνεται η σωματική βία. Ωστόσο, η σωματική βία (ξυλοδαρμοί με τραυματισμούς μαθητών) εξακολουθεί να βρίσκεται σε μεγαλύτερη έξαρση από όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Παράγοντες που προκαλούν επιθετικότητα στους μαθητές του Δημοτικού εντοπίζονται ότι είναι: η θυματοποίηση από άγνωστο άτομο, η χαμηλή αυτοαντίληψη, η χαμηλή σχολική επίδοση, η αντίληψη των μαθητών ότι υφίστανται άδικες τιμωρίες.

Τα στοιχεία δε που εξάπτουν τη βίαιη συμπεριφορά των μαθητών του Γυμνασίου φαίνονται να είναι: η αντίληψη ότι αδικούνται από τους καθηγητές τους, η χαμηλή σχολική επίδοση, ο μειωμένος χρόνος μελέτης, ο αριθμός των συστεγαζόμενων σχολείων και η έλλειψη σταθερού χώρου διδασκαλίας. Τέλος, αυτοκαταστροφικές μορφές συμπεριφοράς αναζωπυρώνουν τη συνολική κατάσταση βίας στο Γυμνάσιο (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2001).

Προς επιβεβαίωση των παραπάνω, έρευνα της Μπεζέ (1998), στην περιοχή του Δήμου Αθηναίων κατέδειξε ότι περιστατικά σωματικής βίας εντοπίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στις νεαρότερες ηλικίες (12 έως 15 ετών) και μειώνονται στις μεγαλύτερες ηλικίες (16-19 ετών). Αξιοσημείωτες είναι οι διατυπώσεις που βασίζονται σε αναπτυξιακές θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες ο εκφοβισμός "διανύει" τα εξής τρία βασικά στάδια: τον άμεσο φυσικό εκφοβισμό (physical bullying), τον άμεσο λεκτικό (verbal bullying) κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας και τον έμμεσο σχεσιακό εκφοβισμό (relational bullying) στα παιδιά της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Björkqvist, Lagerspetz & Kaukiainen, 1992. Rivers & Smith, 1994).

Τέλος, κατά τους Solberg και Olweus (2003) για τα κορίτσια, ο εκφοβισμός αυξάνεται κατά τα τέλη του δημοτικού σχολείου και το πρώτο έτος του γυμνασίου (δηλαδή, ηλικίας από 11 έως 14 ετών) μέχρι να μειωθεί ελαφρά στην ηλικία των 15. Για τα αγόρια, όμως, η αύξηση συνεχίζεται από την ηλικία των 14 έως και 15 ετών.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση, οι Whitney και Smith (1993) διαπίστωσαν σε έρευνά τους ότι οι περιπτώσεις εκφοβισμού μεταξύ της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρουσιάζουν μικρή διακύμανση, που κυμαίνονται μόνο μεταξύ 1% και 4%. Επίσης, οι Borg (1999) και Flouri και Buchanan (2003) συμφωνούν ότι δεν υπάρχει καμία συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και εκφοβισμού.